

ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎЧАЯ СПЕЦЫФІКА ЛЕКСІКІ
Ў МАСТАЦКІХ ТВОРАХ ВАСІЛЯ БЫКАВА

На сённяшні дзень пытанні даследавання мовы нацыянальнага мастацкага тэксту ў лінгвакраіназнаўчым аспекце застаюцца не да канца распрацаванымі і асэнсаванымі. А між тым, як адзначае прафесар В. А. Маслава, *«галоўным захавальнікам духоўнага багацця народа з'яўляюцца мастацкія тэксты, моўная прастора якіх адлюстроўвае ўнутраны свет аўтара і асэнсаваны ў яго свядомасці свет знешні»* [1, с. 126].

Імя Васіля Быкава з'яўляецца своеасаблівым «нацыянальным маркерам» усёй беларускай літаратуры. Яго творы змяшчаюць у сабе надзвычай цікавы і арыгінальны моўны матэрыял, што сведчыць пра адметнасць нацыянальнай карціны свету беларускага народа, спецыфіку яго ментальнасці і псіхалогіі.

Творчасць пісьменніка ўспрымаецца сучаснікамі і як унікальная з'ява беларускай прозы, і як вялікае дасягненне сусветнай літаратуры. В. Быкаў – адзін з самых папулярных пісьменнікаў ХХ ст. не толькі ў нашай краіне, але і далёка за яе межамі. Падчас свайго актыўнага грамадскага жыцця ён адгукаўся на самыя вострыя і надзённыя пытанні гісторыі і сучаснасці, у тым ліку і праблемы звужэння ўжывання мовы ў грамадстве. Родную мову пісьменнік разглядаў як «самае каштоўнае багацце нацыі», «душу народа», «своеасаблівы генафонд нацыянальнай культуры». У свой час у адным з інтэрв'ю В. Быкаў зазначаў, што страта беларускай мовы можа азначаць страту беларускага народа як самастойнай нацыі, якая знікне «з твару зямлі, як некалі зніклі летатнісныя яцвягі, якія насялялі паўночна-заходнюю Беларусь».

Васіля Быкава можна з поўным на тое правам аднесці да ліку тых прازیкаў, якія ў сваіх творах жылі стыхіяй нацыянальнай мовы. Лінгвакраіназнаўчую інфармацыю ў яго мастацкіх тэкстах нясуць разнастайныя нацыянальна-маркіраваныя моўныя адзінкі. Многія з іх змяшчаюць у сабе звесткі пра ўнікальнасць матэрыяльнай і духоўнай культуры нашага народа. У межах даследаванай намі нацыянальна афарбаванай лексікі асабліва звяртаюць на сябе ўвагу

1) найменні прадметаў і з'яў традыцыйнага беларускага побыту: **пунька** 'вялікі будынак для захоўвання сена, адрына', **капец** 'куча агародніны (бульбы, буракоў), якая ўкрываецца на зіму саломай, сенам ці галінкамі хвойных парод дрэў', **калаўрот** 'прыстасаванне для ручнога прадзення, якое прыводзіцца ў рух панажом', **даёнка** 'пасудзіна, у якую дояць малако', **качарэжнік** 'у сялянскай хаце месца паміж печчу і сцяной, куды ставяць чапляу, вілкі, качаргу';

2) назвы адзення і галаўных убораў: **ватоўка** 'ватовая фастрыгаваная куртка або безрукаўка', **дзяга** 'рэмень, паясная папруга', **картуз** 'мужчынскі галаўны ўбор з аकोлышкам і цвёрдым казырком', **кажушок** 'цёплая верхняя вопратка, пашытая з аўчын';

3) назвы ежы і страў: **лапун** 'вялікі тоўсты мучны блін', **аладка** 'невялікі тоўсты мучны або бульбяны блін', **шкварка** 'невялікія засмажаныя кавалачкі сала ці тлустага мяса' і інш.

Прыкладзём прыклады ўжывання некаторых лексічных адзінак такога тыпу. Напрыклад, **дранікі** 'бліны з дрэннай бульбы': «*Каля яе клапатала бабка Меланя – някла дранікі*» (Сотнікаў); **крупнік (крупенік)** 'крупяны суп, крупеня': «*Елі тут. Крупенік*» (Знак бяды); **ступа** 'драўляная або металічная пасудзіна, у якой таўкуць што-небудзь таўкачом': «*Не забыцца натаўчы ў ступе круп – назаўтра мелася варыць крупнік*» (Знак бяды); **пасталы** 'даўні мяккі сялянскі абутак з цэлага кавалка скуры, які насілі з анучамі і прывязвалі да ног аборамамі': «*Ён, аднак, не спыняўся, з распачным намаганнем выдзіраючы з твані свае пасталы, дабрыў да лязяку і пралез між кустоўя*» (Аблава).

У мове прааналізаваных твораў вельмі шырока ўжываюцца лексічныя адзінкі, якія семантызуюць штодзённую гаспадарчую працу сялян, іх заняткі і сельскагаспадарчыя клопаты. Праілюструем асаблівасці ўжывання некаторых слоў на прыкладзе моўных кантэкстаў. Напрыклад, **варыўня** 'кладоўка для захавання агародніны': «*Ураджай выдаўся неблагі, зернем засыпалі ўсе карабы ў Аўдоцінай варыўні*» (На чорных лядах); **жорны** 'ручны млын з двух гладка

абчэсаных круглых камянёў, пры дапамозе якіх пераціраюць зерне на муку»: «Пад жорнамі ціхенька мацаў пацук...» (Знак бяды). Аўтар знаходзіць таксама неабходныя словы і выразы, каб перадаць спецыфіку традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў, паказаць «жывучасць» традыцыйных народных прыкмет, адметнасць сялянскай псіхалогіі. Пра гэта сведчаць, напрыклад, назвы народных танцаў, якія здаўна былі характэрны для традыцыйнай народнай культуры беларусаў. Гэты найменні тыпу «**Казачок**» ‘беларускі і ўкраінскі народны танец-пляска’, **Лявоніха** ‘беларускі народны танец або музыка да гэтага танца’, **кракавяк** ‘польскі народны танец’: «...перайграў ім і «Казачка», і «Лявоніху», і «кракавяк»» (Знак бяды).

Адным з найбольш цікавых відаў этнічнай культуры беларусаў, як вядома, з’яўляюцца земляробчыя святы і святы рэлігійнага календара. Здаўна яны лічыліся спосабам пакланення звышнатуральным сілам, паказчыкам моцы народнай душы. Письменнік дастаткова шырока ўжывае лексічныя адзінкі, праз якія трансліруецца багацце духоўнай культуры нашага гарода. Гэта назвы рэлігійных свят: **Благавешчанне** ‘свята рэлігійнага календара, якое адзначаецца 7 красавіка ў гонар Божай маці і лічыцца ў народзе святам прылёту буслоў’, **Вадохрышча** ‘свята рэлігійнага календара, якое адзначаецца 19 студзеня і звязана з культурам вады і яе асвячэннем’, **Вербніца** ‘апошняя нядзеля перад Вялікаднём’ і інш.

Як сродак стварэння мясцовага каларыту ў мове аповесцей В. Быкава часта выкарыстоўваюцца дыялектныя лексічныя адзінкі з лінгвакраіназнаўчым кампанентам значэння. Да іх ліку аднясем назоўнікі тыпу **падворышча** ‘двор, участак зямлі паміж гаспадарчымі будынкамі’, **каліўе** ‘бульбоўнік’, **чуні** ‘пяньковыя, вяровачныя лапці’ і інш.

Унікальную нацыянальна-культурную інфармацыю нясе ў сваёй семантыцы безэквівалентная ў рускамоўным дачыненні лексіка, якая дастаткова часта функцыянуе ў мове праявічнага быкаўскага радка. Напрыклад, **асвер** ‘частка калодзежнага жураўля ў выглядзе доўгай жэрдкі, пры дапамозе якой дастаюць вядро з вадой’ (рус. *журавль у колодца; приспособление для доставания воды*): «Ужо стала відаць у прыцемках крывая вярба ля варот, студня з асверам» (Воўчая зграя); **бульбоўнік** ‘націнне бульбы’ (рус. *картофельная ботва*): «Ён левай рукой пачаў выдзіраць бульбоўнік...» (Воўчая зграя); **кубелка** ‘дзежка з вушкамі і векам для захоўвання прадуктаў і рэчаў’ (рус. *закрывающаяся крышкой кадка*): «Яны пачалі пераварочваць дагары ўсё дзежкі, кубелкі» (Знак бяды); **цабэрак** ‘шырокая драўляная пасудзіна з клёпак з двума вушкамі’ (рус. *Небольшой ушат*): «Сцепаніда раззлавана памянула свайго нядбайнага мужа і пасунула цабэрак» (Знак бяды); **шнур** ‘вузкая палоска зямлі; надзел’ (рус. *узкая полоса земли*): «Заставалася выбраць баразён з пяць на шнурку, як, разagnaўшыся, Грыбаед убачыў на краі алеінічку чалавека, які моўчкі махаў да яго рукой – клікаў падысці» (Воўчая зграя); **цагельня** ‘прадпрыемства, на якім вырабляецца цэгла’ (рус. *кирпичный завод*): «...цэгла была нехуцавая, дрэнна абпаленая, ён бачыў гэта тады, як купляў, ды на Савацееўскай цагельні не было летшай...» (Аблава).

Безэквівалентныя ў рускамоўным дачыненні лексічныя адзінкі, якія семантызуюць у сваім значэнні тыя ці іншыя лінгвакраіназнаўчыя прадметы і рэаліі, уласцівыя для прыроднага свету, наваколля, штодзённага жыцця чалавека, дастаткова свабодна функцыянуюць у моўнай прасторы мастацкага тэксту пісьменніка пры характарыстыцы думак, пачуццяў і перажыванняў герояў на ўлонні прыроды, а таксама пры апісанні навакольнага асяроддзя. Напрыклад,

азіміна (рус. *озимая пшеница*): «Хістаючыся, пабрыў наўкось па азіміне...» (Аблава); **баравінка** (рус. *возвышенный участок леса в бору*): «Але ў гэтым раўнінна-забалочаным краі нідзе ніякай баравінкі...» (На чорных лядах); **бульбянішча** (рус. *поле на котором растет или рос картофель*): «Але гэта там, далей на ўзлеску, а тут дзецца ёй не было куды: невысокая насыпка дарогі ды голы прасцяг бульбянішча – тут можна і пасядзец у спакоі» (Знак бяды); **котлішча** (рус. *насиженное место, родовая усадьба*); **падворак** (рус. *двор около дома*); **падмуроўка** (рус. *подведение каменной или кирпичной кладки под фундамент*): «Як ён і здагадаўся, котлішча не было заарана, някратаным застаўся падворак, ацалелі падмуроўка ад хаты і вуглавая камяні ад свірна» (Аблава). Да разгледжаных вышэй безэквівалентных назваў беларускай мовы далучаюцца іншыя ўжытыя аўтарам найменні з лінгвакраіназнаўчым зместам, якія не маюць аднаслоўных аналагаў у рускай мове: **ржышча** (рус. *ржаное поле*); **тарфянішча** (рус. *осушенное торфяное болото*); **патарчака** (рус. *сучья и корни*); **бусянка** (рус. *гнездо аиста*); **застаронак** (рус. *место в гумне для складывания соломы, мякины, снопов*); **пасуднік** – (рус. *ящик для посуды*).

Уяўленне пра геаграфічныя асаблівасці прыроднага асяроддзя даюць выкарыстання В. Быкавым шматлікія прасторавыя найменні і назвы нябесных свяціл (у тым ліку і безэквівалентныя). Напрыклад, **бальшак** ‘шырокая дарога (у адрозненне ад прасёлачнай)’, **поплаў** ‘луг у пойме ракі’: «На пагорачку ў змешаным рэдкалесі ён павярнуў управа – убок да бальшака і поплаву...» (Аблава); **выган** ‘месца каля вёскі, дзе пасецца жывёла’: «Над полем і выганам памалу ўсталёўвалася сцюдзёнаватая восеньская ноч» (Аблава); **узлесак** ‘край лесу’: «Праз нейкі нядоўгі час [месяц] выкаціўся ў іншым месцы, і на гэты раз свяціў доўга і ярка, абліваючы поле, узлесак, чалавека на абмежку бліскучым прывідным святлом» (Аблава); **маладзік** ‘малады месяц’: «Раніцай і яшчэ ў першую квадру месяца, на маладзік, як некалі казалі маці» (У тумане); **поўня** ‘фаза Месяца, калі відзён увесь яго дыск’: «На небе ў ірваным ашмоціці хмараў з’явіўся бліскучы кругляк поўні...» (Аблава).

Здзіўляюць сваёй разнастайнасцю выкарыстання аўтарам назвы балоцістай мясцовасці, якая характэрна для ландшафту Беларусі. Так, у моўнай тканіне аповесці «Аблава» сустракаюцца шматлікія сінанімічныя назвы. У іх ліку такія, як **балота** ‘нізкае багністае месца са стаячай вадой’: «Пасля дажджоў прырэчнае балота шырока разлілося...» (Аблава); **імшарына** ‘мохавае балота’: «Заду на цвёрдым беразе за імшарынай гучала галасістая гамана, брахаў сабака, мабыць, там сышліся загончыкі» (Аблава); **багна** ‘топкае балота, дрыгва’: «Цяжкія ногі ў нязносных сырамятных пасталах адразу памкнулі яго ў глыб багны, ён захліпнуўся» (Аблава); **твань** ‘дрыгва, багністае месца’: «Ці яны згубілі яго, ці баяліся лезці ў сцюдзёную, смярдзючую твань?» (Аблава); **дрыгва** ‘тое самае, што і твань’: «Але мох дужа не правальваўся, дрыгвы тут не было» (Аблава) і інш.

Такім чынам, даследаваны з пункту гледжання лінгвакраіназнаўчай спецыфікі моўны матэрыял твораў В. Быкава сведчыць пра тое, наколькі глыбока ў мастацкім тэксце могуць атрымаць моўнае ўвасабленне нацыянальныя асаблівасці рэчаіснасці беларусаў як лінгвакультурнай супольнасці, іх культурна-этнаграфічныя традыцыі і сацыяльна-бытавыя ўмовы жыцця ў мінулым.

ЛІТАРАТУРА

1. Маслова, В. А. Современные направления в лингвистике : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений, обучающихся по направлению «Филологическое образование» / В. А. Маслова. – М., 2008. – 266 с.